Тема 1. Психологія управління як прикладна галузь психологічних знань

План лекції

1.1. Розвиток психології та еволюція підходів до її об'єкта пізнання: від учення про душу до науки про психіку й поведінку

1.2. Диференціація психологічних знань: фундаментальні та прикладні галузі

1.3. Місце психології управління в системі психологічних наук

Література: [2, 4, 8, 9, 12, 16, 18, 23, 25, 26, 27, 28]

1.1. Розвиток психології та еволюція підходів до її об'єкта пізнання: від учення про душу до науки про психіку й поведінку

Психологія є однією з найдавніших і водночас наймолодших наук: багатовікова історія осмислення душі й поведінки людини поєднується з тим, що як самостійна експериментальна наука вона оформилася лише наприкінці XIX століття. Кожна людина знайома з власними психічними явищами, проте науковий опис їхніх закономірностей потребує спеціальних знань [8; 9]. Психіка – властивість високоорганізованої матерії, насамперед мозку, відображати навколишній світ і регулювати на цій основі поведінку та діяльність.

Спочатку термін «психологія» (від грец. psyche – душа, logos – вчення) означав науку про душевні явища, пов'язані зі свідомістю й доступні самоспостереженню. Найдавніші описи душі спиралися на картину світу з чотирма началами (вогонь, земля, вода, повітря), а уявлення про загальну одухотвореність світу отримало назву анімізм (від лат. anima – дух, душа). Йому на зміну прийшло атомістичне вчення: Демокріт розглядав душу як сукупність найдрібніших і найрухливіших атомів, тоді як Арістотель у трактаті

«Про душу», що належить до перших вагомих науково-психологічних праць, трактував її як форму живого тіла, що виявляється в його життєвих функціях.

Механістична картина світу Нового часу, у межах якої Р. Декарт запровадив поняття рефлексу, на певний час послабила інтерес до внутрішнього світу людини, а суперечність між людиною як біомеханізмом і її душею намагався розв'язати дуалізм – вчення про незалежне існування матерії та духу. Психіку ототожнили зі свідомістю, а єдиним методом стала інтроспекція – свідоме самоспостереження. Елементарні психічні явища розглядали як «атоми», з яких складаються складніші, тому така психологія називається атомістичною, або асоціативною; вона панувала до кінця XIX століття. Початком експериментальної психології вважають 1879 рік, коли В. Вундт відкрив у Лейпцигу першу лабораторію.

Теорія еволюції Ч. Дарвіна (середина XIX століття) зблизила людину й тварину в розумінні біологічних основ поведінки, а досягнення фізіології та медицини показали обмеженість атомістичної психології. Настала криза, зумовлена нездатністю пояснити природу психічних явищ, взаємозв'язок душевних і тілесних феноменів та складні форми поведінки, що виходять за межі механічно повторюваних рефлекторних рухів. Криза зруйнувала систему, що склалася, – її філософію (дуалізм) і метод (інтроспекцію).

Вихід із кризи пов'язаний із виникненням самостійних шкіл. Біхевіоризм (Дж. Вотсон, 1913) зосередився на об'єктивно спостережуваній поведінці та її залежності від стимулів і підкріплень. Гештальтпсихологія (М. Вертгаймер, В. Келер, К. Коффка) розглядала психічні явища як цілісні структури, що не зводяться до суми елементів. Психоаналіз (З. Фройд) увів у предмет науки неусвідомлювані процеси. Згодом сформувалися гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс) і когнітивна психологія, яка повернулася до експериментального вивчення пізнавальних процесів. Предметом сучасної психології є психіка людини в її проявах: відчуття та сприймання, увага й пам'ять, уява й мислення, мовлення та спілкування, емоції й воля, свідомість і

поведінка, здібності, властивості та якості особистості. Для психології управління принципово важливо, що психіка виявляється й формується в діяльності та спілкуванні, отже, її закономірності можна свідомо враховувати в організованій діяльності людей [8; 9].

1.2. Диференціація психологічних знань: фундаментальні та прикладні галузі

Сучасна психологія є розгалуженою системою наукових дисциплін. Основу системи становлять історія психології та загальна психологія, а кількість галузей, за різними підрахунками, перевищує сотню: психологія особистості, творчості, спорту, праці, політична, військова, соціальна, етнопсихологія, психофізіологія, психологія управління та інші [4; 8]. Розрізняють фундаментальні та прикладні (спеціальні) галузі. Фундаментальні (загальна психологія, психологія особистості, вікова, диференціальна, соціальна психологія, психофізіологія) мають загальне значення для розуміння психіки й поведінки людей незалежно від виду їхньої діяльності. Прикладні досліджують психологію людей, зайнятих певним видом практичної чи теоретичної діяльності. Становлення більшості з них розпочалося на початку XX століття, що засвідчує прагнення психології бути практично корисною наукою. Один із ранніх прикладів – книга Г. Мюнстерберга «Психологія та ефективність промисловості» (1913), де обґрунтовано застосування психологічних знань у доборі працівників і організації праці. До прикладних галузей належить і психологія управління.

Свою базу знань вона сформувала на межі кількох дисциплін. Економічна психологія вивчає взаємозв’язок психологічних характеристик індивідів і груп з їхньою господарською активністю. Інженерна психологія досліджує особливості праці людини під час взаємодії з технікою та вимоги до конструкцій машин, які мають враховувати психологічні властивості людей. Психологія праці вивчає закономірності формування форм трудової діяльності,

професійно важливі якості, вплив професії на психіку виконавців, проблеми добору та придатності. Соціальна психологія досліджує поведінку людей, зумовлену їхнім включенням у соціальні групи, а організаційна – поведінку та благополуччя персоналу [8; 9].

Об'єктами психології управління, як і цих галузей, є системи типу «людина–людина» та «людина–машина» (нині також «людина–цифрове середовище»), але розглядаються вони з позиції організації управлінських відносин. Психологія управління – галузь психологічної науки, що вивчає психологічні закономірності управлінської діяльності, тобто вплив окремої людини або групи на процес управління і, навпаки, вплив управлінських відносин на психологію людини та групи. Її особливість полягає в тому, що об'єктом є організована діяльність людей. Це не будь-яка спільна діяльність людей, об'єднаних інтересами, симпатіями чи цінностями, а діяльність тих, хто входить до однієї організації, підпорядковується її правилам і виконує спільну роботу відповідно до економічних, технологічних, правових, організаційних і корпоративних вимог. Ці правила породжують особливі психологічні відносини, що існують лише в організації, – управлінські відносини; саме в їхньому контексті визначається предмет психології управління.

Предмет психології управління – сукупність психічних явищ і відносин в організації, зокрема: психологічні аспекти змісту та структури управлінської діяльності; управління у сферах виробництва, бізнесу, освіти, культури; психологічні особливості стилів управління; основи прийняття управлінських рішень і закономірності ділового спілкування керівника з підлеглими; умови попередження й розв'язання конфліктів та формування сприятливого соціально-психологічного клімату; критерії й методи добору управлінських кадрів [8; 9]. Сучасні дослідження розширюють предмет, додаючи психологічні чинники здоров'я та благополуччя персоналу, психологічну безпеку на робочому місці й підтримку працівників в умовах кризи [16; 23]. Завдання дисципліни – поглибити знання про природу управлінських процесів,

підвищити компетентність в управлінні людьми та самоорганізації, засвоїти шляхи підвищення ефективності управління.

1.3. Місце психології управління в системі психологічних наук

Психологія управління перебуває на перетині психології, менеджменту, економіки, соціології та права. На відміну від менеджменту, який з'ясовує, що й як робити для досягнення мети організації, вона пояснює, чому люди в організації діють саме так і які психологічні умови роблять рішення керівника результативним. На відміну від соціальної психології, що вивчає групи й спільноти загалом, вона розглядає їх з погляду управлінських відносин. З організаційною психологією її зв'язок найтісніший, і в навчальних програмах ці дисципліни доповнюють одна одну [9; 12].

Практична психологія в управлінні виконує кілька функцій. Діагностична полягає у виявленні психологічних характеристик працівників, груп і організації (професійно важливі якості, мотивація, клімат, готовність до змін). Прогностична – в оцінюванні ймовірних наслідків управлінських рішень. Розвивальна – у навчанні й супроводі працівників і керівників. Консультативна – у допомозі керівникові в складних міжособистісних ситуаціях. Профілактична – у запобіганні конфліктам, професійному вигоранню та зниженню мотивації. Ці функції реалізують, зокрема, психологічні служби організацій (тема 16). Психологічні технології (діагностику, тренінги, консультування) дедалі частіше розглядають як складову управління організацією, спрямовану на підвищення її ефективності через психологічну підготовку керівників і персоналу [2].

Вивчення дисципліни формує професійну свідомість майбутнього управлінця, сприяє засвоєнню психологічних закономірностей управлінського процесу та інструментарію впливу в умовах управлінських відносин. Метою є розвиток таких якостей, як цілеспрямованість, наполегливість і рішучість; емоційна стриманість, чесність і принциповість; здатність зосереджуватися на

проблемі; спроможність нести відповідальність і приймати ризиковані рішення; готовність започатковувати зміни та керувати ними; уміння чітко викладати думку; постійне самовдосконалення; прагнення до об'єктивної оцінки підлеглих [8]. У сучасній літературі такі якості розглядають у складі управлінської компетентності – професійно важливого психічного утворення, що дає змогу керувати підлеглими й ухвалювати рішення у складних, динамічних умовах [18].

Принципи психології управління випливають із методологічних принципів психології: детермінізму (пояснення психічних явищ їхніми причинами), єдності свідомості й діяльності (психіку вивчають у діяльності та спілкуванні), розвитку (явища розглядають у динаміці), системності (урахування індивідуальних, групових і організаційних чинників) та об'єктивності (опора на перевірені факти). До них додається принцип етичності: дослідження й практична робота не мають шкодити людині, тому потрібні поінформована згода, конфіденційність і добровільність участі [9; 12].

Методи психології управління – способи отримання інформації про соціально-психологічні процеси у сфері праці й управління: спостереження, опитування (бесіда, анкетування), тестування, експеримент, вивчення документів і продуктів діяльності, метод узагальнення незалежних характеристик, а також ділові ігри та метод аналізу конкретних ситуацій у навчанні (докладно – у темах 13 і 14). Для самостійної роботи корисні електронний архів Державного університету «Житомирська політехніка», фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, сайт журналу «Організаційна психологія. Економічна психологія» та матеріали Американської психологічної асоціації [25; 26; 27; 28].

Ключові поняття теми: *психіка; психологія; інтроспекція; біхевіоризм; гештальтпсихологія; психоаналіз; фундаментальні й прикладні галузі психології; психологія праці; економічна й інженерна психологія; психологія*

управління; організована діяльність; управлінські відносини; предмет і об'єкт психології управління; принципи й методи.

Питання для самоперевірки

1. Як змінювалися уявлення про предмет психології від античності до початку XX століття?

2. Чому кінець XIX – початок XX століття називають кризою психології? Які школи запропонували вихід із неї?

3. Чим фундаментальні галузі психології відрізняються від прикладних? До яких належить психологія управління?

4. Які галузі психології стали базою для формування психології управління та що вивчає кожна з них?

5. Дайте визначення психології управління. Що є її об'єктом і предметом?

6. Що таке організована діяльність і чим вона відрізняється від будь-якої спільної діяльності?

7. Які функції виконує практична психологія в управлінні організованою діяльністю людей?

8. Які принципи й методи психології управління ви можете назвати? Чому застосовують комплекс методів?